

БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ

(Энг кадимги замонлардан хозиргача)

билан айтганимизда¹, валийларнинг бу даражасида латиф қувват - биоэнергия майдони бемалол олам қувват-ахбор қатлами билан алоқа қилишга қодир бўлади. Шунинг учун ҳам улар ўзгалардан ажралиб турадилар. Валийлар илҳом орқали илоҳий нурни кашф этсалар, анбиё ваҳий орқали Тангри сўзларидан баҳраманд бўлади. Демак, Ҳақим Термизий Баҳоуддин Нақшбанд учун руҳий устоздир ва унинг асарлари нақшбандия таълимоти учун муҳим манба бўлиб хизмат қилади. Нақшбандия таълимотидаги валийлик тушунчаси ҳақимия тариқатидаги ғояларга асосланган.

ФИТРАТ ИЖОДИДА МИЛЛИЙ ВА ПРОЛЕТАРИАТ МАФКУРАСИ ЎРТАСИДА КУРАШ

*Рашидов Ойбек Расулович
Бухоро давлат университети
т.ф.ф.д (PhD) доцент*

Большевиклар ўзбек адабиётини мафкуравий ва ижодий тарафдан миллий буржуазия манфаатига хизмат қиладиган “йўловчи адабиёт” деб атадилар. Совет мафкурасини ўзида ифодалаган адабиёт “ўзбек пролетариати адабиёти” сифатида қаралди. Коммунистик партия пролетар адабиётга бетараф бўлган “йўловчи” ёзувчиларни пролетариат чизигига ўтишлари ёки бўлмаса буржуа йўлига томон кўчишларини шарт қилиб қўйди². Миллий адабиёт намоёндалари Фитрат, Чўлпон, Қодирий, Боту, Элбек ва бошқалар айнан пролетариат мафкурасига зид ижод қиладиган ёзувчилар гуруҳига киритилди.

Адабиёт соҳасида мафкуравий кураш 1929 йилдан ўзининг юқори босқичига чиқди. Бунга 1928 йили “Ўзбек адабиёти намуналари” китобининг нашр этилганлиги сабаб бўлди. “Ўзбек адабиёти намуналари” Ўзбекистон илмий советининг раиси Отажон Ҳошимовнинг бевосита раҳбарлиги остида машҳур ўзбек ёзувчиси Абдурауф Фитрат томонидан тартиб қилинган. А.Фитрат ва О.Ҳошимов сўз боши ёзган ушбу китоб, ўзбек халқининг авлоддан-авлодга қолиб келаётган адабий меросини ўз ичига олди ҳамда ўзбек адабиёти ва жамият тарихининг маълум даврларини ёритишга хизмат қилди.

Бироқ большевиклар миллийликни ўзида акс эттирган, бой маънавий мерос ҳисобланган ушбу китобни кенг халқ оммасига етказишга қаршилик кўрсатдилар. Большевиклар талаби билан миллий адабиётдан йироқ бўлган ва пролетар адабиёт вакили саналган Ж.Бойпўлатов “Қизил Ўзбекистон”

¹ Г.Н.Наврўзова, Х.Х.Раҳматова Нақшбандия тушунчалари генезиси . Бухоро 2010 103-б

² Ўзбек адабиётининг ҳозирги муҳим масалалари // Қизил Ўзбекистон. 1929 йил 28 январ.22-сон.

газетасининг 1929 йилдаги 110,111,112-сонларида¹ “Ўзбек адабиёти намуналари” китобини ва унинг муаллифларини кескин танқид қилди. О.Ҳошимов “Чигатой адабиётини даврини бизнинг адабиётимизнинг энг гуруллаган давридир” деб даъво қилишда айбланган бўлса, Фитрат “Ўзбек пролетариат адабиётига чигатой адабиётини асос қилиб олмоқчи” деган тана-дашномларга қолишига сабаб бўлди². Ўтмиш адабиёт намуналарини ўрганиш большевиклар томонидан адабиётда эски мафкуравий руҳнинг акс эттирилиши деб баҳоланди.

Фитрат ижоди икки даврга: инқилобгача ва ундан кейинги даврга бўлиниб большевиклар томонидан таҳлил қилинади. Инқилобгача Фитратнинг “Мунозара” (1908 йил Истамбул), “Раҳбари нажд” ва “Оила” (1915-1916 йилларда Боку шаҳрида чоп этилган) асарлари дин ва шариат масаларини ўз ичига олганлиги ҳамда туркпарастлик ғояларини илгари сурилганлигини таъкидланади. Большевиклар шу даврда туркпарастлик ғояларини тарғиб қилувчи эски ёзувчилар ва уларнинг асарлари сифатида Фитранинг “Ҳинд истилочилари”, “Абулфайзхон”, “Арслон” драммаларини, Чўлпоннинг “Ёркиной” пиэсалари, Қодирийнинг романлари ва мақолаларини кўрсатиб ўтадилар. Чигатой гурунги фаолият юритган вақтда Фитрат томонидан “Темур сағанаси”, “Ўғузхон” номли пиэсалари ёзилган. Большевиклар томонидан ушбу пиэсаларни матбуотда эълон қилинишига рухсат берилмаган ва уларни ўқиган кишининг бу асарларни чигатойчилик руҳи билан суғорилганлигини тасдиқ этиши мумкинлиги келтирилган³.

Ўзбек миллий зиёлиси Фитратни коммунистик мафкура йўриғига юргизиш ва пролетар адабиёт хизматкорига айлантиришга бўлган уриниш самара бермагач, уни миллатчиликда айблаш йўлига ўтилди. Фитрат Бухоро Халқ Совет Республикаси маориф нозири лавозимида ишлаган вақтида чоп этилган “Тонг” газетаси оммани Бухоро инқилобига тайёрлаш ўрнига “Чигатой гурунги” нашр афқорига айланганлиги ва очикдан-очик миллатчилик ғояларини тарғиб қилганликда айбланган. Бухородаги инқилобдан сўнг “Чигатой гурунги”нинг раҳбари 1921 йилнинг бошида кўзга кўринарлик эволюция (тарихий ўсиш, ўзгариш) кечирмагани, пантуркистик назариялардан воз кечмагани ҳолда ишлай бошлагани келтиилади. 1924 йил Ўрта Осиёда миллий чегараланиш ўтказилиб, янги республика тузилгач Фитрат Самарқандга бориб Ўзбекистон ССР маориф комиссарлигида ишлай бойлайди. Лекин бу ердаги фаолияти ҳам чигатойчиликдан холи бўлмаганлиги ва маориф комиссари Рамзнинг

¹ Ж.Бойпўлатов. Ўзбек адабиёти ва чигатойчилик // Қизил Ўзбекистон. 1929 йил 13 май 110-сон; Унинг ўзи. Ўзбек адабиёти ва чигатойчилик // Қизил Ўзбекистон. 1929 йил 14 май 111-сон; Унинг ўзи. Ўзбек адабиёти ва чигатойчилик // Қизил Ўзбекистон. 1929 йил 15 май 112-сон.

² Ж.Бойпўлатов. Ўзбек адабиёти ва чигатойчилик // Қизил Ўзбекистон. 1929 йил 13 май 110-сон.

³ Ж.Бойпўлатов. Ўзбек адабиёти ва чигатойчилик // Қизил Ўзбекистон. 1929 йил 13 май 110-сон.

тахрири остида чиқадиган “Маориф ва ўқитувчи” журналида чигатойизм ғояларини тарғиб қилганлиги келтирилади¹.

Большевикларнинг Фитратга қўяётган яна бир айбларидан бири Туркистонлик муҳожирлар М.Чўқай ва З.Валидийлар билан алоқа боғлаганлик ҳамда уларнинг ғоялари билан чигатойчилик ғояларининг уйғун эканлиги бўлди. “Закий Валидов ва Чўқаевлар “бутун турк” қабилалари учун умумий адабиёт, умумий платформа тузишга интилишларини кўрамиз. Булар Истамбулда чиқарган Ёш Туркистон журналида унинг учун битта умумий ва юқори туркий тилни вужудга келтириш керак деб айтадилар. Шунингдек биз “Чигатой тили турк тиллари орасида унинг юксак, энг юқори, энг олий бир тил, соф чигатой адабиёти туғдирайлик... “турклик” ғоялари бизда бор, буни ҳар ерда исбот қила оламиз деб таъкидлайдилар. Мана бундан сўнг Чўқаевлар билан бизнинг чигатойларимиз орасида қандай фарқ қолади. Ҳошимовнинг ўзбек ва тожик алифболарини бирлаштириш тўғрисидаги чиқиши, аслида чигатойчиларнинг пантуркистларга хос умумий “ғояси”ни юзага чиқариш йўлидаги интилишидир”².

Чўқаевчилар ўзбек ёзувчиларининг ёш ўспиринларини чигатой мактабида тарбиялашга интилаётганлиги, бу пролетариат мафкурасининг муваффақият қозонишига монё бўлаётганлиги келтирилади. Ҳошимов ва Фитратнинг “Ўзбек адабиёти намуналари”ни ҳозирги ўзбек пролетар адаблари учун асос қилиб олишга уринишлари сири ва аҳамиятини большевиклар шундай атадилар: “Ўзбек адабиёти намуналари” деган тамға остидаги интилишлари асосида Иноғомовлар ва Сайидвақослар борган йўл, адабиёт соҳасида пролетариат байналмиллалчилик мафкурасидан ажралиш йўли, адабий шовинистлар ўстириш йўли, “тасаввуф олтин даврнинг” мафкурасига қайтиш йўлидир”³.

Совет тузуми, бир томондан, ўзбек адабиётининг рус ва жаҳон адабиёти ютуқларидан баҳраманд бўлишига имконият туғдирган бўлса, иккинчи томондан, унда эрксеварлик, миллатпарварлик ва миллий тараққиёт ғояларининг куйланишига йўл бермади. 1929 йили турли баҳоналар билан уюштирилган “тозалаш” компанияларида ўзбек зиёлиларининг кўплаб вакиллари тазйикқа учради. 1937 – 1938 йилларда Сталин қатағони сиёсати юқори поғонага кўтарилгач, Ўзбекистон адабиёти ва умуман маданиятининг энг сара арбоблари йўқ қилиниб, ҳатто, уларнинг номини тарихдан ўчириб ташлаш учун барча чоралар кўрилди. Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий, Элбек, Боту, Усмон Носир, Ғози

¹ Ж.Бойпўлатов. Ўзбек адабиёти ва чигатойчилик // Қизил Ўзбекистон. 1929 йил 14 май. 111-сон.

² Ж.Бойпўлатов. Ўзбек адабиёти ва чигатойчилик // Қизил Ўзбекистон. 1929 йил 15 май 112-сон.

³ Ж.Бойпўлатов. Ўзбек адабиёти ва чигатойчилик // Қизил Ўзбекистон. 1929 йил 15 май 112-сон.

Юнус, Ғулум Зафарий сингари ёзувчилар “халқ душманлари деб эълон қилинди ҳамда қатағон этилди”¹.

Хулоса қилиб айтганда, жаҳидчилик ғояларининг фаол тарғиботчиси Фитрат ўзбек халқининг миллий уйғониши йўлида жиддий курашган эди. Унинг асарлари ва матбуотда эълон қилган мақолалари большевиклар томонидан муттасил танқид қилиб турилди. Большевикларнинг Фитратга қарши қаратилган ҳар қандай уринишлари, уни она Ватан озодлиги йўлидаги курашидан қайтара олмади. Фитрат адабиётда миллий мафқурани пролетариат мафқураси билан ўзгартирилишига қарши турди ва бу йўлда сезиларли ишларни амалга оширди.

XX ASR BOSHLARI BUXORODAGI IJTIMOIIY-SIYOSIIY VAZIYATNING TARIXIIY ADABIYOTLARDA BAYONI

*Beshimov Maqsud –
BuxDU o'qituvchisi*

Tarix ilmiga kizikish ajdodlarimizning azaliy intilishi bo‘lib kelgan. XX asr boshlarida ham bu an‘ana davom etib, tarixiy ilmlar-sohasida siljish ancha kuchli edi.

1921 yilda Buxoroda «Anjumani tarix» deb atalgan Buxoro tarixini o‘rganish jamiyati tashkil qilinadi. Jamiyatning a‘zolari 7 kishidan iborat bo‘lib, ularning orasida Mirza Salimbek ham bor edi. Buxoro tarixi, etnografiyasi osori-atiqalari tarixini o‘rganish, Buxoro arki tarixini tadqiq qilish, nodir qo‘lyozmalarni to‘plash, ilmiy asarlar yaratish, Buxoro muzeyini tashkil qilish mazkur jamiyatning vazifasiga kirar edi. Mirza Salimbek 1930 yilning martida Buxoro shaxrida vafot etgan. Mirza Salimbek inoq serqirra ijod sohibi edi. Tarixchi olim sifatida uning yozgan ikki kitobi bizgacha yetib kelgan. Ular «Kashkuli Salimiy va tarixi muttakadimin va muttaaxirin» («Salimiyning Kashkuli hamda avvalgi va eng so‘nggi hukmdorlar tarixi») deb nomlanadi. Bundan tashqari, uning «Jome’ gulzor» deb atalgan Sayd Jaloliddin Suyutiyning arab tilidagi diniy-axloqiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan she‘rlar, hikoyalarni 1911 yilda tojik tilida tarjima qilib nashr ettirgan.

L.P. Yepifanova o‘zining risolasida «Tarixi Salimiy» haqida hikoya qiladi. Uning aytishicha, manbaning yozilgan yili noma‘lum, kitob Qo‘qon qog‘ozida nasta‘lik, ikki shaxsning dastxati, 211 saxifalardan iborat, shundan 62 saxifasi O‘rta Osiyo tarixiga bag‘ishlangan bo‘lib, Mug‘ullar, Temuriylar, Shayboniylar, Ashtarxoniylar va amir Muzaffarxongacha keladi. Qolgan 169 saxifasida esa muallifning o‘zi guvox bo‘lgan voqyealar bayon etiladi, deb yozadi.² «Muttakadimin va muttaaxirin» asarida Odam alayxissalomdan Iso alayxissalomgacha utgan ayrim payg‘ambarlar, Peshdodiyon tabaqasining

¹ Ўзбекистон тарихи (1919 – 1991 йиллар). Иккинчи китоб. – Тошкент: О‘zbekiston, 2019. – Б.255.

² Л.П. Епифанова «Рукописные источники по истории Средней Азии периода при соединения её к России», Тошкент.: 1965 йил, 47-бет:

Янгибоева Дилноза. ШАРИФЖОН САДРИ ЗИЁНИНГ ҚОЗИЛИК ФАОЛИЯТИ.....	243
Хайтов Л.А. БАҲОУДДИН НАҚШБАНД ВА ҲАКИМ ТЕРМИЗИЙ	251
Рашидов Ойбек. ФИТРАТ ИЖОДИДА МИЛЛИЙ ВА ПРОЛЕТАРИАТ МАФКУРАСИ ЎРТАСИДА КУРАШ	255
Beshimov Maqsud. XX ASR BOSH LARI BUXORODAGI IJTIMOYIY- SIYOSIY VAZIYATNING TARIXIY ADABIYOTLARDA BAYONI	258
Tag‘oeva Dilnavoz. FITRATNING "RAHVARI NAJOT" ASARIDA MA'RIFIY VA MA'NAVIY G'UYALARINING AKS ETTIRILISHI.....	263
Жамолова Дилноза. ЖАМОЛИДДИН АФОНИЙ ҒОЯЛАРИНИНГ БУХОРОДАГИ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРГА ТАЪСИРИ ..	268
Жумаев Жонибек. ЖАДИД МУТАФАККИРИ САИДАҲМАД СИДДИҚИЙ – АЖЗИЙ ФАОЛИЯТИНИ ЁРИТУВЧИ МАНБАЛАР	272
Носиров Шерзод. САДРИДДИН АЙНИЙ –АҲМАД ДОНИШ ҲАҚИДА	275
Мамашикуров Бекназар. “БУХОРОЛИК ФАҚИҲЛАР ОИЛАСИ”	276
Қахрамон Ражабов. БУХОРОНИНГ АФАНДИСИ	279
Oripova Mavluda. “QUTBUL-AVLIYO-VALIYLAR YO'LBOSHCHISI” - ХОҲА МУНАММАД ОРИФ АР РЕВГАРИЙ	281

**5-ШЎБА. ЖАҲОН МАДАНИЙ МЕРОСИ ТАРКИБИДА
“БУХОРОДАГИ МУҚАДДАС ҚАДАМЖОЛАР, ЗИЁРАТҒОҲЛАР,
АЗИЗ АВЛИЁЛАР ЗИЁРАТ ТУРИЗМИ ОБЪЕКТИ” СИФАТИДА
ЎРГАНИЛИШИ.....**

285	
Boltayev V., Mayotov A. MADANIY MEROS OB'YEKTLARINI MUHOFAZA OLISHDA QONUN HujjATLARINING AHAMIYATI	285
Sharipova Yulduzxon. MAMLUKATIMIZ TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA BUXORO SAYYOHLIK OB'YEKTLARINING O'RNI	289
Муродов Ҳалим. БУХОРО ТУРИЗМИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА ИТАЛИЯНИНГ ИШТИРОКИ.....	292
Улжаев Умарали Курбонович. ЎЗБЕКИСТОНДА ЗИЁРАТ ТУРИЗМИ ..	298

**6-ШЎБА. БУХОРО САНЪАТИ (МУСИҚА, МЕЪМОРЧИЛИК,
ҲУНАРМАНДЧИЛИК, МИННАТЮРА, ЗАРДУЗЛИК, В.Ҳ.) ВА
МАДАНИЯТИ ТАРИХИ**

303	
Соколова Л. УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ	303
Қораев Шерхон. АБДУЛЛАХОН АДАБИЙ КЕЧАЛАРИ.....	309
Садуллаева В. АМИР НАСРУЛЛОҲХОН ДАВРИДА МАДРАСА ТАЪЛИМИ ИСЛОҲИ: КУРАШЛАР ВА ЗИДДИЯТЛАР	312
Ҳомидов Абдурашул. ТАРИХ ДАРСИДА ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА “1917-1924 ЙИЛЛАРДА БУХОРО” МАВЗУСИНИ ЎТИШ ЙЎЛЛАРИ.....	314
Амонова Феруза. БУХОРО АМИРЛИГИДА XIX АСР ИККИНЧИ ЯРМИДА ҲУНАРМАНДЧИЛИКНИНГ АҲВОЛИ	319